

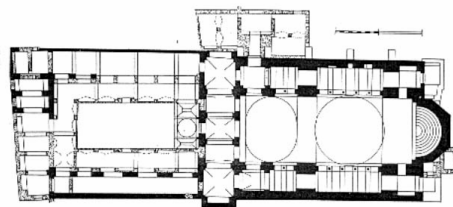
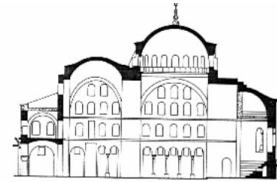
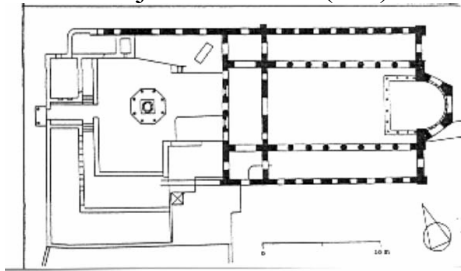
2. Bizánci építészet

Byzantion városát Nagy Konstantin császár tette uralkodói várossá. A Birodalom kettéosztása után (I. Theodosziosz halála, 379) - mint a keleti rész fővárosa - Konstantinápoly fejlődésnek indult. A Nyugatrómai Birodalom bukása (476) után Bizánc a Római Birodalom kizárólagos örököse lett. Építészetében tovább éltek a késő-antik, a római ókeresztény és a kisázsiai hagyományok. A VI. században a keleti provinciák építészeti szintézise valósult meg a császári és a szerzetesi építkezéseken.

2.1. Kora-bizánci építészet (V-VII. sz.)

A birodalmon belül földrajzilag, és a megbízó személye szerint több építészeti központ alakult ki. A császári reprezentáció épületei **Konstantinápolyban** keletkeztek, de a VI. század elején jelentős császári építkezések voltak **Ravennában** is (külön téma, ld. 3. pont). A szerzetesség korai központja **Thesszaloniké** volt.

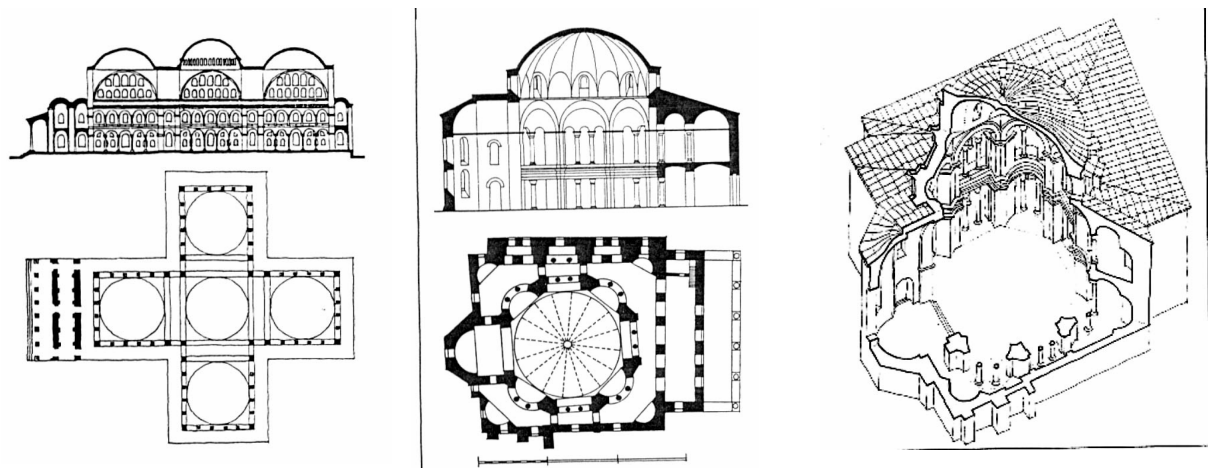
Konstantinápolyban az V. században még elsősorban a római (és korai szír) térformák hatása a jellemző. A *Johannész Prodromosz templom*, a Sztudion kolostor kápolnája (455-463) a római és a szír ókeresztény bazilikák formáját tükrözi. A VI. század elején - I. Jusztinianosz császár (527-565) építőtevékenysége nyomán - típusalkotó, egyedi emlékek keletkeztek. A *Hagia Eirene templom* (532., 564., 740.) kupola-sorolásos tere átmenetet jelent a római (szír) hosszanti, és a középkupolás centrális bizantikus terek között.

Konstantinápoly, a Sztudion kolostor kápolnája (455-463), alaprajz.

Konstantinápoly, Hagia Eirene (532-től), alaprajz, metszet.

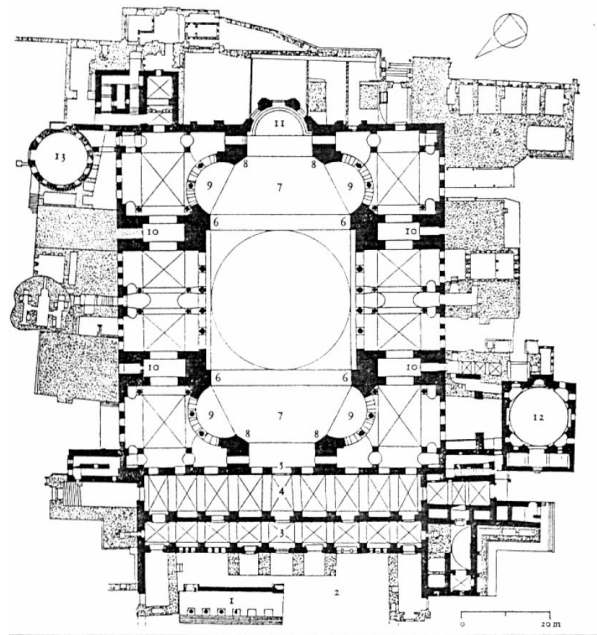
A *Hagioi Aposztoloi* mauzóleum (528-565) görögkereszt alaprajzú, ötkupolás tere rendszeres liturgia végzésére nem volt alkalmas, viszont a térformája hatott az európai romanika bizantikus hatású területeire (Velence, Perigueux). A Hormiszdasz palota melletti *Hagioi Szergiosz és Bakkhosz templom* (527-536) kezdetben a császári család magánegyháza volt, majd 928-ig a konstantinápolyi monofizita (szír, örmény) szerzetesek temploma volt. Térformája szír előképre (Eszra, Sz. György) mutat, a körüljárós oktagonális tér az egykorú ravennai építkezéseken is megjelent (S. Vitale), de közvetve hatott a karoling építészetre is (Aachen, Essen).

Konstantinápoly, Hagioi Aposztolai mauzóleum (528-565), alaprajz, metszet.

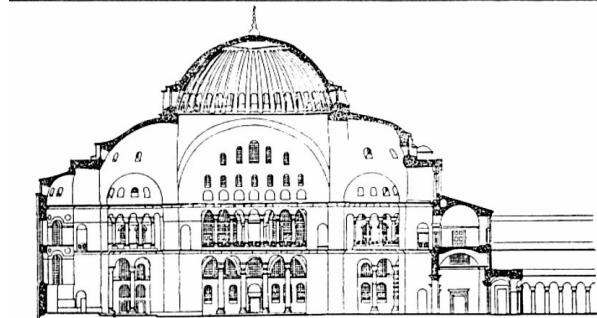
Konstantinápoly, Hagioi Szerbiosz és Bakkhosz templom (527-536), alaprajz, metszet, axonometrikus metszet.

. A *Hagia Szophia* császári főtemplom 532-537 között épült Trallészi Anthémiosz és Milétoszi Iszidorosz tervei szerint (kupoláját a 997-es földrengés után Trdat örmény mester állította helyre). A középkupolás, konchákkal bővített tér a hosszázás és a centrális tér speciális ötvözete. A templom északi oldalához kapcsolódó önálló, körüljárós centrális tér (szkeuophylakion) a jeruzsálemi Anasztaszisz-térre utal, Jézus szenvedésére és a Szentsírra utal. A déli oldal keresztelőkápolnája szír előképre mutat.

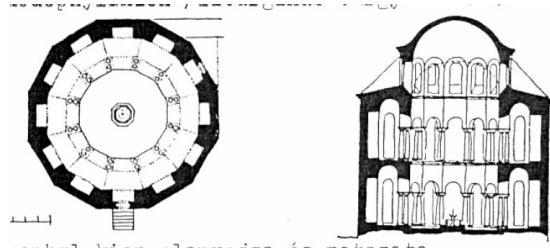

Konstantinápoly, Hagia Szophia templom.

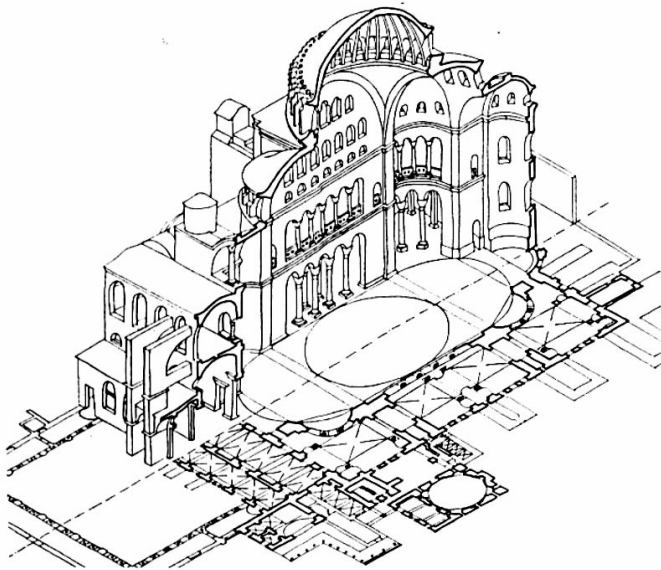
1. korábbi templom maradványa, 2. átrium, 3. exonarthex, 4. endonarthex, 5. főkapu (császárcapu), 6. kupolatartó harántheveder, 7. félkupola, 8. hosszanti tartópillér, 9. exedra, 10. harántpillér, 11. apszis, 12. baptiszterion, 13. Szkeuophylakion (Szentsírkápolna, kincstár).

Konstantinápoly, Hagia Szophia templom, hosszemetszet.

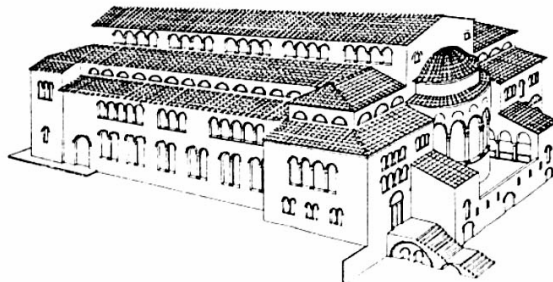
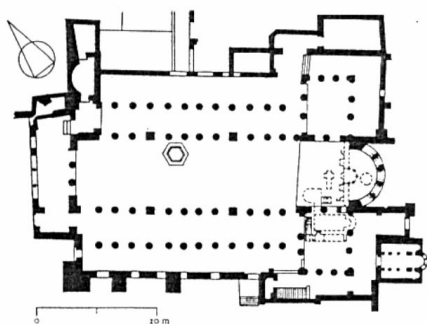
Konstantinápoly, Hagia Szophia templom, a Szkeuophylakion alaprajza és metszete.

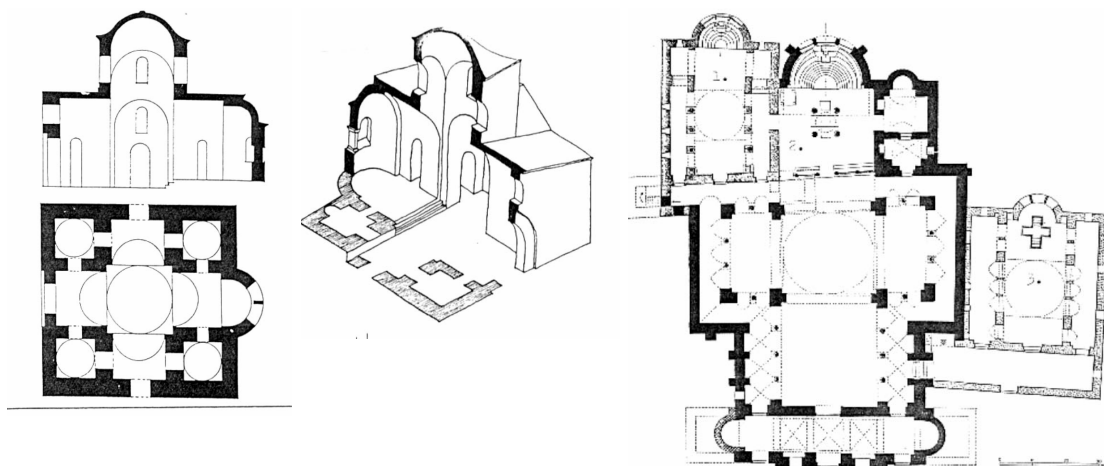
Konstantinápoly, Hagia Szophia templom, axonometrikus metszet.

Társzművészet: a bizánci művészet került a plasztikus ábrázolást (minden kép "bálvány", aminek "árnyéka van"). Síkművészetben kezdetben a mozaik dominált, majd megjelent a táblakép-festészet (ikonok), egyes területeken (pl. Balkán) a freskófestészet.

Konstantinápoly mintegy ellepólusaként a szerzetesi építészet első nagy központja **Thesszaloniké** volt. Nagy Sz. Baszileiosz (Vazul +379) szabályzata alapján mererősödött a szerzetesség, mely szoros kapcsolatot tartott Rómával és Alexandriával. A szerzetesi templomok egy része zarándokhelyeket tartott fenn, jelentős külső forgalma is volt (*Thesszaloniké, Hagiosz Démetriosz*, 412.). Ezek a templomok a római ókeresztény bazilikák térformáját követték, kiegészülve a szerzetes-templomokra jellemző nagy keresztházzal (egyiptomi analógiák). A kolostorok másik formája, a **lavra** a külső forgalomtól elzárva működött, itt nem volt szükség nagy templomhajóra: a templom egész tere a szerzetesi liturgia szolgálatában állt. A kolostor főtemploma, a **katholikon** rendszerint közép kupolás, kilencosztatú tér volt (*Thesszaloniké, Hosziosz David*, V. sz.). A térformának perzsa-szasszanida előképei vannak (tűztemplomok). A *Parosz-i Katapolani templomegyüttes* (550 k.) részben római ókeresztény hagyományokat, részben a Hagia Szophia által képviselt közép kupolás formát, részben a katholikon térformát szintetizálja.

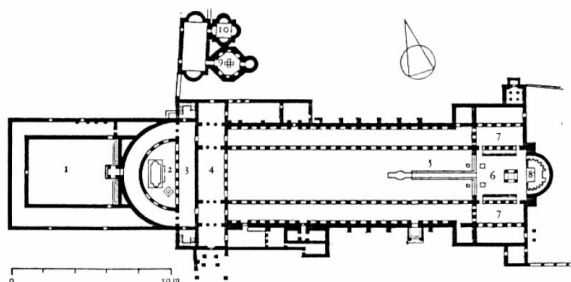
Thesszaloniké, Hagiosz Démetriosz, alaprajz, tömegvázlat.

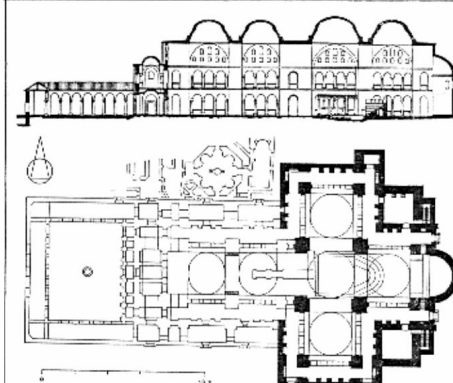
Thesszaloniké, Hosziosz David, a Latomosz kolostor kápolnája: alaprajz, metszet, axonometrikus metszet.

Parosz, Katapolani templomegyüttes (550 k.). 1. első bazilika, 2. "Nagy bazilika", 3. keresztelőegyház, alaprajz.

Konstantinápoly környezetében és közvetlen hatósugarában az V-VI. században eltérő hatásra mutató térformák létesültek. *Korint-Lechaion Sz. Leonidasz bazilikája* (V. sz. eleje) kifejezetten római ókeresztény elemeket mutat, míg a nyugati félkörös átrium már a Karoling-kori kétszentélyes templom előképeként fogható föl. *Epheszosz Sz. János temploma* (VI. sz. első fele) a konstantinápolyi Hagioi Aposztolai kupola-sorolásos formájának ismétlése.

Korint-Lechaion, Sz. Leonidasz bazilika (V. sz. eleje), alaprajzi rekonstrukció. 1. előudvar, 2. apszidiális átrium, 3. exonarthex, 4. endonarthex, 5. templomhajó, ambó, 6. oltár, 7. keresztház, kórus, 8. preszbyterion, 9. baptiszterion, 10. memória-tér, mauzóleum.

Epheszosz, Sz. János templom (VI. sz. eleje), alaprajz, metszet.

2.2. Közép-bizánci építészet (VIII-XII. sz.)

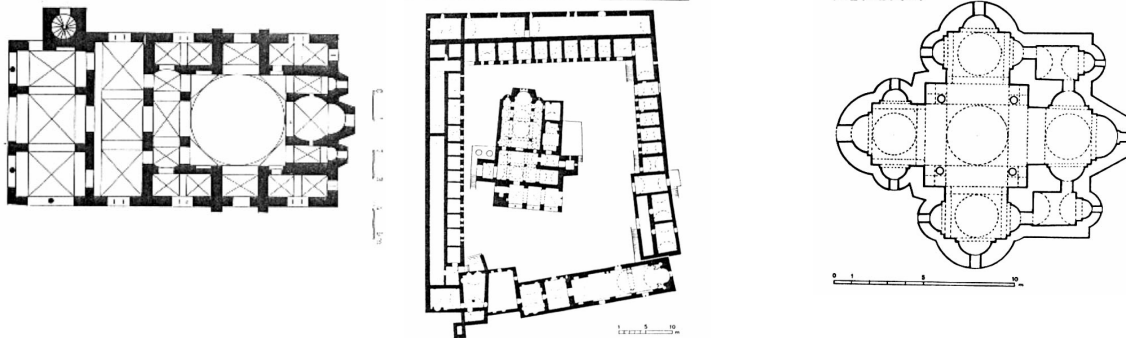
A császárság I. Jusztinianosz császár halála (565) után bel- és külpolitikai szempontból a hanyatlás jeleit mutatta, militarizálódott. Elmélyült az ellentét a császári hatalom és a - szerzetesség-képviselte - egyház között: a szerzetesség kép-tisztelet (zarándoklat) révén egyre nagyobb befolyásra tett szert. Ezt ellensúlyozandó III. Leó császár (717-741) 726-tól intézkedéseket hozott a képtisztelet ellen (*ikonoklaszmosz* = képprombolás). A "képprombolás korszaka" (726-843) jelentős károkat okozott a bizánci képzőművészeti alkotásokban. A képprombolás befejezése a császárság és a szerzetesség "kiegyezését" jelentette, más téren viszont egyre mélyült a szakadék a római és a bizánci egyház között. A

végeredmény az 1054-es nagy keleti egyház-szakadás lett. Külpolitikailag Bizánc a VII. századtól érezte az arab hódítás előretörését, fenyegetését. A korszaknak Bizáncnak a keresztes hadak általi elfoglalása (1204) vetett véget.

A kor építészetének legjelentősebb alkotásai a kolostorok. A főtemplom a katholikon térszerkezete szerint épült, a szálláshelyek mellett a másik közösségi helyiség a szerzetesi étkező (trapeza). Fontosabb emlékek: *Sztirisz, Hosziosz Lukasz kolostoregyüttes* (X.sz.), *Daphni, kolostoregyüttes* (VI. sz., 1080.), *Megara, kolostoregyüttes* (XI. sz.). *Periszterai, Sz. András templom* (870-871) a VI. századi konstantinápolyi Hagioi Aposztoloi mauzóleum görögkereszt-alaprajzú, kupolasorolásos terét idézi, a kereszt-szárakban trikonchás megoldással (min az alábbi, "athonita" tértípusnál).

Sztirisz, Hosziosz Lukasz kolostoregyüttes. Helyszínrajz: 1. II. Romanosz sírtemplom (X. sz.), 2. Sz. Istenszülő templom (1035), 3. kút, 4. kolostorudvar, 5. trapeza, 6. gazdasági udvar., a kettős templom alaprajza, axonometrikus metszet.

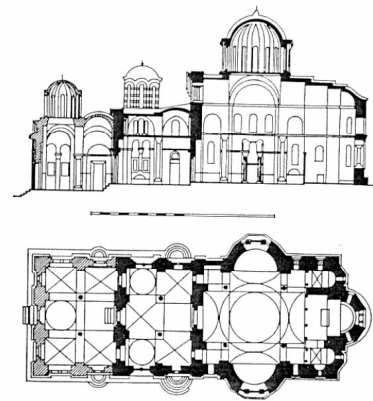
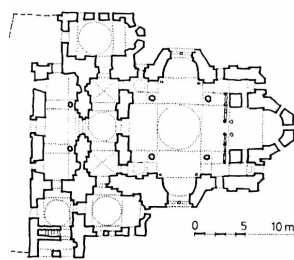
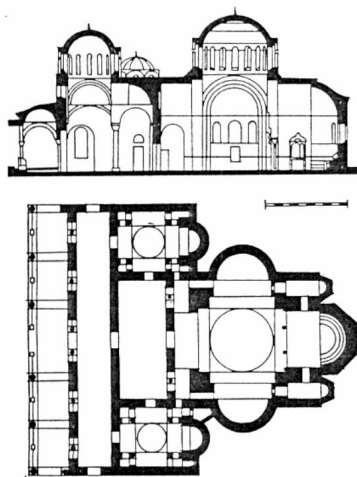

Daphni, kolostoregyüttes, katholikon (VI. sz. - 1080), alaprajz.

Megara, kolostoregyüttes (XI. sz.), helyszínrajz.

Periszterai, Sz. András templom (870), alaprajz.

A közép-bizánci építészet jellegzetes együttese **Athosz kolostoregyüttese** (961-től). A főtemplom (*Megiszté Lavra*) 963-1060 között épült, trikonchás katholikonja típusalkotó lett ("athonita térforma"). Új liturgikus igény a nyugati oldal nagy előcsarnoka (*lité*), a szerzetesi zsoltosma színhelye. A félsziget kolostor-államában több ortodox egyháznak is van kolostora: az *Ivion kolostor* (XI. sz.) a grúz autokephál egyház, a *Hilandar kolostor* (1197-1299) a szerb autokephál egyház alapítása. Utóbbiak is a Megiszté Lavra (athonita) térformáját követik.

Athosz, Megiszté Lavra (963-1060) kolostori főtemplom, alaprajz, metszet.

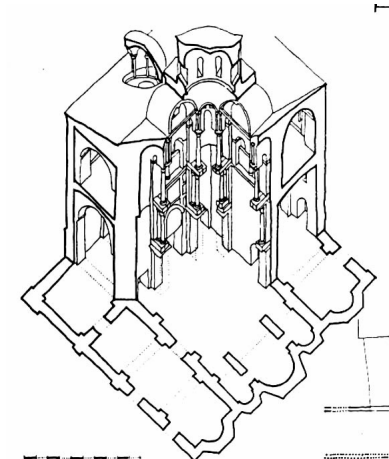
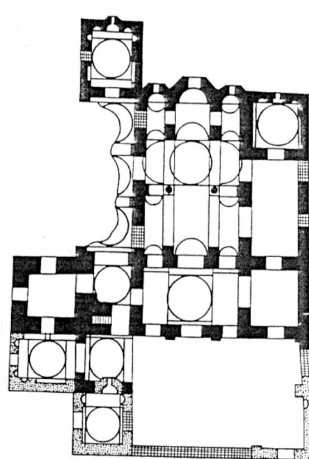
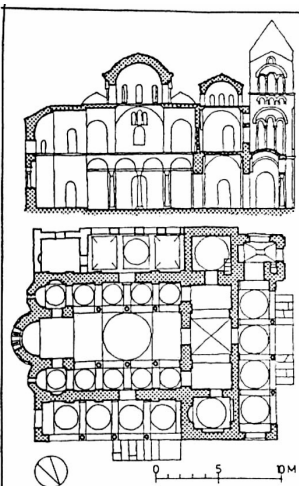
Athosz, Iviron grúz kolostor, főtemplom (XI. sz.), alaprajz, metszet.

Athosz, Hilandar szerb kolostor, főtemplom (1197-1299), alaprajz, metszet.

2.3. Késő-bizánci építészet (XIII-XV. sz.)

A keresztes hadak támadása nyomán 1204-től Konstantinápolyban "latin" császárság alakult, a bizánci császárság Nikaiába vonult vissza. Innen indultak ki a császárság újra-egyesítésére irányuló törekvések. A latin helytartóság (despotatus) székhelye Misztra volt (1259-1460). Thesszaloniké a latin császárság hűbérese volt (1204-1246), utóbb a késő-bizánci restauráció fővárosa lett. Konstantinápoly 1261-től vált újra az újjáéledő birodalom fővárosává ("Palailogosz-reneszánsz"). Az újjáéledő késő-bizánci birodalom kisázsiai központja Trapezunt (Trebizond) volt. A korszak jelentőségére árnyékot vet a XIII. század végétől erősödő iszlám terjeszkedés veszélye. Konstantinápoly elestével (1453) formálisan is megszűnt a Kelet-római Császárság, azaz a Bizánci Birodalom.

Építészetileg a korszak jelentős újításokat nem hozott: templomépítészet a katholikon-térformát ismételte, különböző variánsokban. Fontosabb emlékek: *Misztra, Pantanassza kolostor* (1428), *Misztra, Hagia Szophia palotatemplom* (1350), *Trebizond, székesegyház* (XIII. sz.). *Arta* kolostoregyüttesének *Panagia Parigoritissza* katholikonját Niképhorosz despota (1271-1296) alapította 1282-1289 között. A hagyományos katholikon-térforma középkupolájának sarok-kialakításánál egyedi, emeletes oszlopszerkezetet alkalmaztak.

Misztra, Pantanassza kolostor | **Misztra,** Hagia Szophia | **Arta,** Panagia Parigoritissza

katholikonja (1428), alaprajz, | székesegyház
metszet. | alaprajz.

(1350), | katholikon (1282-1289),
axonometrikus metszet.